

Pracovní síly k pronájmu

Nasazení polských Židů v Karviné v roce 1943

ALFONS ADAM

Karviná byla průmyslová oblast. Strávil jsem tam přibližně šest měsíců, do konce léta 1943. Pracoval jsem v různých podnicích. Židé byli nejprve nahnáni do táborů nucených prací. Tam pak přijížděli zástupci průmyslu a vybírali si vhodné pracovníky pro průmyslové plánování. Na pracovištích to měli na starosti lidé z těchto firem. A nad tím vším byli policisté, kteří nás střežili,¹ vzpomíná Salomon Goldman, který byl v roce 1943 jako jedenadvacetiletý mladý muž deportován z ghetta v hornoslezském Będzinu do Karviné.

Horní Slezsko včetně československé části Těšínské Slezska, která k němu byla v letech 1939 až 1945 přiřčena, byl průmyslový region s multietnickou populací. Celá oblast tak byla během druhé světové války pokryta hustou sítí nejrůznějších táborů. Vývoj okupačního režimu na Těšínsku se přitom zásadně lišil od vývoje v ostatních pohraničních oblastech Československa a Protektorátu Čechy a Morava. Území s průmyslovými centry Bohumín, Karviná a Třinec bylo od vzniku ČSR a Polska v roce 1918 jáblkem sváru mezi Prahou a Varšavou. Současně s vpádem německého Wehrmachtu do československého pohraničí začátkem října roku 1938 obsadilo Polsko zdejší část Těšínska. Po dočasném polském záboru došlo začátkem druhé světové války k opětovnému administrativní-

mu členění tohoto regionu, tentokrát pod německou nadvládou.²

Nové hranice rozdělily mezi lety 1938 a 1945 také ostravsko-karvinský uhelný revír, a to mezi pruskou provincií Slezsko (od roku 1941 rozdělenou na provincie Horní Slezsko a Dolní Slezsko) a protektorát Čechy a Morava. Zhruba 60 procent tamní těžby bylo na podzim 1939 ve Slezsku, 40 procent v protektorátu. Říšská župa Sudety na moravkoslezském uhelném revíru neměla podíl. Po mnichovské dohodě připadly doly Anselm a Oskar u Petřkovic coby součást Hlučínska sice nejprve Říšské župě Sudety, ale 15. dubna 1939 byly jako území okresu Ratibor přiřčeny k pruské provincii Slezsko.³

Rozdělení nacisty okupované Evropy na administrativní jednotky hitlerovského Německa mělo dale-

kosáhlý dopad na život etnických menšin a politiku pracovního nasazení cizinců v daném regionu. Na opakovanou žádost Karla Hermanna Franka, státního tajemníka Úřadu říšského protektora, který se obával *sklonu české populace ke konspirativnímu paktování se s cizinci všeho druhu*, nedošlo na území Protektorátu Čechy a Morava k nasazení civilistů nebo válečných zajatců cizího původu.⁴

V sousední Říšské župě Sudety ani v Horním Slezsku nasazení cizích pracovníků podobné obavy nevyvolávalo. Nedostatek pracovníků v důsledku povolání německých mužů do armády a stažení kvalifikovaných horníků do Porúří na počátku druhé světové války měly být v Horním Slezsku kompenzovány dovozem cizích pracovníků sil a nuceným nasazením etnických menšin (Židů a Poláků).⁵

- 1 USC Shoah Foundation Institute Visual History Archive (dále jen VHA), Interview č. 33103 se Solomonem Goldmanem (nar. 1922) z 13. 8. 1997.
- 2 BORÁK, Mečislav: Těšínské Slezsko v rámci okupovaného pohraničí v letech 1938–1945. In: RADVANOVSKÝ, Zdeněk (ed.): *Historie okupovaného pohraničí 1938–1945*, sv. 11. UJEP – Albis International, Ústí nad Labem 2006, s. 83–135; GAWRECKI, Dan a kol.: *Dějiny Českého Slezska 1740–2000*. Slezská univerzita v Opavě, Opava 2003, s. 369–404.
- 3 GERŠLOVÁ, Jana: Ein geteiltes Revier. Der Arbeitseinsatz im Steinkohlenbergbau des Ostrau-Karwiner Beckens während des Zweiten Weltkrieges. In: TENFELDE, Klaus – SEIDEL, Hans-Christoph (eds.): *Zwangsarbeit im Bergwerk. Der Arbeitseinsatz im Kohlenbergbau des Deutschen Reiches und der besetzten Gebiete im Ersten und Zweiten Weltkrieg. Band 1: Forschungen*. Klartext, Essen 2005, s. 495–496.
- 4 BRANDES, Detlef: *Die Tschechen unter deutschem Protektorat. Teil II. Besatzungspolitik, Kollaboration und Widerstand im Protektorat Böhmen und Mähren von Heydrichs Tod bis zum Prager Aufstand (1942–1945)*. Oldenbourg Verlag, München – Wien 1975, s. 51.
- 5 K rozdílnému vývoji nucené práce v Sudetské župě a protektorátu srov. ADAM, Alfons: *Otroci Třetí říše. Pobočné koncentrační tábory na území České republiky*. GplusG, Praha 2016, s. 21–96.

Pracovní nasazení cizinců zásadně přispělo k navýšení těžby v hornoslezských uhelných dolech, mezi lety 1939 a 1944 narostla ze zhruba 83 na 96 milionů tun ročně. Počet nuceně nasazených – zahrnující domácí obyvatelstvo, cizí civilní pracovníky i válečné zajatce – se v tomto období zvýšil z přibližně 150 000 na 244 000. Jen v karvinském revíru stoupl jejich počet o 50 % z 21 500 na 32 300 osob. Nárůst byl přitom způsoben v první řadě zesíleným nábořem žen z regionu a nuceným nasazením cizinců.⁶

Nejvýznamnější montánní společností v Těšínském Slezsku byl koncern Berghütte (Báňská a hutní společnost) založený roku 1906. Rakouská báňská a hutní společnost se sídlem ve Vídni vznikla jako státní podnik v důsledku fúze báňských a hutních podniků tzv. Těšínské komory (železářny v Třinci a Bohumíně, doly v průmyslové oblasti Karviné). Po rozpadu Rakouska-Uherska připadla Československu. Své sídlo měla nejprve v Brně, od roku 1930 v Praze. V meziválečném období došlo k její transformaci v akciovou společnost, jejímž největším podílníkem se roku 1920 stal francouzský zbrojní koncern Schneider-Creusot. Po obsazení Záolží Polskem (v říjnu 1938) byly místní podniky převedeny pod dočasnou správu Polska a 5. července 1939 byla ustanovena polská Báňská a hutní společnost Karviná-Třinec, a. s., se sídlem v Těšíně.

Po německé okupaci přešly pražská a těšínská skupina podniků pod nucenou majetkovou správu nacistického okupačního úřadu Treuhandstelle Ost. Pomocí úvěrů poskytnutých peněžními ústavami Deutsche Bank a Dresdner Bank byly

V letech 1939 až 1945 sídlila společnost Berghütte Karwin-Trzynietz v budově bývalé školy z dob Rakouska-Uherska na Place Słowackiego v polské části Těšína Foto: autor

rozšířeny o další doly a společnosti v Horním Slezsku. K jejich fúzi v akciovou společnost Berg- und Hüttenwerksgesellschaft AG však došlo až na přelomu let 1941/1942. Jako sídlo nově vzniklého holdingu, který patřil v roce 1944 se 100 000 zaměstnanci k největším zbrojním společnostem v Německé říši, byl zvolen Těšín.⁷

Kmenový majetek holdingu tvořily doly a hutě v celém ostravsko-karvinském revíru a na Slovensku. K nejvýznamnějším podnikům koncernu patřily v roce 1942 Berg- und Hüttenwerksgesellschaft Karwin-Trzynietz AG, Königs- und Bismarckhütte AG, Chorzów Batory, Oberschlesische Maschinen- und Waggonfabrik AG (OSMAG), Katowice a Berg- und

Hüttenwerks AG, Węgierska Górka. V československé části Těšínska sdružovala Berghütte Karwin-Trzynietz vedle uhelných dolů Hohenegger, Barbora, Gabriela, Hedwig a Pokrok také koksovnu Hohenegger, ocelárnu v Třinci, válcovnu v Karlově huti (Frydek-Místek) a drátovnu v Bohumíně.⁸

Totální nasazení v Těšínském Slezsku

Při průmyslových podnicích začala od přelomu let 1939/1940 vznikat hustá síť nacistických pracovních táborů pro různé skupiny osob. Stále větší nedostatek pracovních sil v Horním Slezsku měli vyrovnat zejména vá-

6 RÖHR, Werner: Zur Rolle der Schwerindustrie im annektierten polnischen Oberschlesien für die Kriegswirtschaft Deutschlands von 1939 bis 1949. *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte*, 1991, č. 4, s. 40, 43.

7 SIKORA, Miroslav: *Die Waffenschmiede des „Dritten Reiches“*. Die deutsche Rüstungsindustrie in Oberschlesien während des Zweiten Weltkrieges. Klartext, Essen 2014, s. 109; JANCÍK, Drahomír: Metody germanizace českého hospodářského prostoru v období německé okupace na příkladu Báňské a hutní společnosti Praha. *Acta oeconomica pragensia*, 2008, roč. 16, č. 1, s. 53–65; RÖHR, Werner: *Zur Rolle der Schwerindustrie im annektierten polnischen Oberschlesien*, s. 29.

8 KACZMAREK, Ryszard: *Górny Śląsk podczas II wojny światowej. Między utopią „niemieckiej wspólnoty narodowej“ a rzeczywistością okupacji na terenach wcielonych do Trzeciej Rzeszy*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2006, s. 150–151.

leční zajatci, kteří byli od roku 1943 masově nasazeni v dolech, hutích a kovožpracujícím průmyslu. Mezi lety 1942 a 1944 vzrostl jejich počet v zajateckém táboře Stalag VIII D v Těšíně z přibližně 5000 na více než 70 000 osob (z toho cca 10 000 italských internovaných). Byli nasazeni z 80 % ve 130 pracovních komandech ve východní části branného obvodu VIII (Horní Slezsko včetně ostravsko-karvinského revíru).⁹ V hornoslezských kamenouhelných dolech pracovalo ke konci roku 1943 téměř 46 000 válečných zajatců a 3100 italských internovaných vojáků.¹⁰

V československé části Těšínského kraje vzniklo zhruba padesát až šedesát zajateckých táborů, z toho čtyři tábory pro příslušníky britské armády (včetně Australanů a Novozélanďanů), tři tábory pro francouzské válečné zajatce, dvanáct táborů pro srbské zajatce a 13 táborů pro příslušníky italské armády. Většina z nich (36) však sloužila k internaci vojáků Rudé armády.¹¹ Největší pracovní komanda čítající přes tisíc sovětských zajatců se nacházela při dolech Jan a Barbora. Největší komanda italských internovaných vojáků vznikla v Karvině při pozdější šachtě ČSA, kde pracovalo přes 420 mužů, a při šachtě Hohenegger, kde pracovalo přes 700 mužů.¹²

Se začátkem války byly zahájeny náborů cizích pracovních sil z okupovaných území, ze zemí spřátelených s Německou říší i z neutrálních států. Vzhledem k nacistické národnostní politice v Horním Slezsku, která počítala s germanizací regionu, bylo na rozdíl od zbytku říše v této oblasti nasazeno jen málo polských civilistů či pracovníků jiných národností. Celkový počet cizích civilních pracovníků v oblasti Pracovního úřadu Těšín dosahoval v září 1944 přibližně

Sovětská váleční zajatci, kteří byli nuceni pracovat pro společnost Berghütte Karwin-Trzynietz, byli nasazeni zejména v dolech Barbora, Jan a Gabriela (na snímku je poslední z nich)
Foto: SOKA Karviná

V dole Barbora se těžilo uhlí do roku 2002

Foto: Ondřej Bouška, Institut Tereziánské iniciativy

9 KONEČNÝ, Zdeněk: *Pracovní nasazení válečných zajatců a obyvatel Evropy v ČSR (1939-1945)*. Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Brno 1967, s. 31-42.

10 RÖHR, Werner: *Zur Rolle der Schwerindustrie im annektierten polnischen Oberschlesien*, s. 44.

11 Viz <http://www.evzi.estranky.cz> (citováno k 30. 5. 2017).

12 KONEČNÝ, Zdeněk: *Pracovní nasazení válečných zajatců a obyvatel Evropy v ČSR (1939-1945)*, s. 31-42.

8100 osob, z toho 3715 pocházelo ze Sovětského svazu. Ve vztahu k celkovému počtu tamního obyvatelstva čítajícímu přibližně 300 000 osob byl podíl cizích pracovníků nízký. Tvořil čtyři procenta, a dosahoval tak jen zhruba poloviny průměru v Německé říši v roce 1944.¹³

Později byly zřízeny také tábory pro polskou menšinu v regionu,¹⁴ tábory nucených prací pro Židy, různé policejní detenční tábory a jeden pracovní výchovný tábor. O pracovních táborech, ve kterých byli zajati téměř výhradně cizinci nebo příslušníci hornoslezských minorit, máme dosud jen málo informací.¹⁵

Organizace Schmelzt

Jen v československé části Těšínska vzniklo celkem pět táborů nucených prací pro Židy (Zwangsarbeitslager für Juden - ZALfj): Karwin (Karviná), Jablunkau (Jablunkov), Oderberg (Bohumín), Oderberg-Pudlau (Bohumín-Pudlov) a Trzynietz (Třinec), z nichž největší byl ten v Karviné. Svědectví o nuceném pracovním nasazení v podnicích společnosti Berghütte Karwin-Trzynietz lze nalézt v archivu videonahrávek USC Shoa Foundation v podobě 25 rozhovorů s židovskými pamětníky, jakož i v podnikovém archivu OKD v Ostravě.

V důsledku deportací a útěků se počet těšínských Židů mezi prosincem 1939 a rokem 1943 snížil z přibližně

Židovský a sovětský lágr (1), italský lágr (2) na mapě Karviné z roku 1939

Foto: SOKA Karviná

2000 na 28.¹⁶ Většinu postihl stejný osud jako 20 000 hornoslezských Židů, kteří byli již koncem roku 1939 odsunuti do tzv. východního pásu Horního Slezska odděleného policejní linií od zbytku říše, kde v roce 1940 žilo přes 90 000 Židů.¹⁷ Těšínské Slezsko se stalo místem internace Židů pocházejících převážně z hornoslezských měst Sosnowec a Będzin.

Organizace Schmelzt, jež byla řízena velitelstvím SS, vznikla v září 1940.

Byla pojmenována po svém veliteli, policejním prezidentovi ve Vratislavi a SS-Oberführerovi (od roku 1942 SS-Brigadeführerovi) Albrechtu Schmeltovi (1899–1945)¹⁸. Ve funkci zvláštního pověřence říšského vůdce SS pro nasazení cizích pracovních sil v Horním Slezsku byl Schmelzt odpovědný za systematické využívání židovských pracovníků z východní části Horního Slezska a jejich nasazení na území branného obvodu VIII (Slezsko

13 SPOERER, Mark: NS-Zwangsarbeiter im Deutschen Reich. Eine Statistik vom 30. September 1944 nach Arbeitsamtsbezirken. *Vierteljahresschrift für Zeitgeschichte*, 2001, roč. 49, č. 4, s. 672–673 a 677.

14 Středisko na podporu etnických Němců zřídilo ve vládním okrese Katowice cca 30 táborů pro Poláky, ve kterých bylo internováno přes 30 000 osob. Čtyři z nich – Bohumín, Petrovice u Karviné, Fryštát a Dolní Benešov – se nacházely na území dnešní ČR. Srov. BORÁK, Mečislav: Tábory pro Poláky ve Slezsku (1939, 1942–1945). In: KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – KOKOŠKA, Stanislav – PAŽOUT, Jaroslav (eds.): *Museli pracovat pro Říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války*. Státní ústřední archiv, Praha 2004, s. 124–137.

15 K rozdílným táborům pro civilisty srov. Haftstättenverzeichnis des Bundesarchivs – viz <https://www.bundesarchiv.de/zwangsarbeits/haftstaetten/index.php> (citováno k 30. 5. 2017).

16 BORÁK, Mečislav: *Těšínské Slezsko v rámci okupovaného pohraničí v letech 1938–1945*, s. 102.

17 Ve východním pásu, oddělené části provincie Horní Slezsko na východě od Katowic, se nacházela města Będzin, Sosnowec, Chrzanów a Osvětim, kde značnou část populace tvořili Židé. Srov. RUDORFF, Andrea: Arbeit und Vernichtung reconsidered: Die Lager der Organisation Schmelzt für polnische Jüdinnen und Juden aus dem annektierten Teil Oberschlesiens. *Sozial. Geschichte Online*, 2012, č. 7, s. 11–12 – viz https://duepublico.uni-duisburg-essen.de/servlets/DocumentServlet/Document-30285/03_Rudorff_Schmelzt.pdf (citováno k 30. 5. 2017).

Do ghetta v Sosnovci zřízeného na jaře 1940 byli sestěhováni polští Židé z regionu. Na fotografii jsou jeho obyvatelé čekající v létě 1943 na deportaci do pracovních lágrů nebo do koncentračního tábora v Osvětimi po likvidaci ghetta. Foto: Jad Vašem

a východní část sousední Sudetské župy). Schmelt se vyznačovala tím, že byla prvním regionálním útvarem, který jednal nezávisle na státním úřadu práce a byl pověřen pracovním nasazením Židů. Organizace se sídlem v Sosnovci působila do konce roku 1943. Zaváděla ustanovení, která SS začala uplatňovat ve zbytku okupované Evropy až od přelomu let 1942/1943 v souvislosti s rozšířením sítě pobočných koncentračních táborů a propůjčováním vězňů.¹⁹

Tzv. Schmeltovi Židé byli nasazováni k nuceným pracím v soukromých podnicích, hromadných dílnách a pracovních praporech ve východním pásu Horního Slezska. Zhruba polovina Židů z východního pásu byla do roku 1943 deportována do táborů nucených prací ve Slezsku a Sudetské župě. Dosud je doloženo nejméně 177 Schmeltovy pracovních táborů. Začátkem roku 1943 se počet Schmeltem nasazených Židů vyšplhal na 50 570.²⁰ Židovské

ženy a dívky z východního pásu byly od podzimu roku 1941 nasazovány zejména ve slezských a východočeských textilkách. V letech 1941 a 1942 zřídila organizace Schmelt při textilních továrnách v Sudetské župě devatenáct pracovních táborů.²¹ V září 1942 v nich bylo internováno 1215 žen, které pracovaly v šesti textilkách v regionu (Aloys Haase KG v Poříčí, Johann Etrich KG v Bohuslavicích nad Úpou, Gebrüder Walzel KG v Poříčí, J. A. Kluge v Horním Starém

18 Albrecht Schmelt, narozený ve Vratislavi, začínal jako poštovní úředník. Od srpna 1930 byl členem NSDAP, později rovněž SA a SS, od roku 1932 poslancem pruského Zemského sněmu, od roku 1933 poslancem Říšského sněmu. V letech 1934 až 1942 policejním prezidentem ve Vratislavi, od května 1941 vládním prezidentem v Opoli.

19 RUDORFF, Andrea: *Arbeit und Vernichtung reconsidered*.

20 GRUNER, Wolf: *Jewish Forced Labor Under the Nazis. Economic Needs and Racial Aims, 1938–1944*. Cambridge University Press, New York 2006, s. 229.

21 TÝŽ: Juden bauen die „Straßen des Führers“. Zwangsarbeit und Zwangsarbeiterlager für nichtdeutsche Juden im Altreich 1940–1943/44. *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 1996, roč. 44, č. 9, s. 808.

Městě, Barthel & Co. v Libči a Gustav Adolf Buhl und Sohn ve Starém Městě pod Sněžníkem).²²

Židovští muži byli od října 1940 zaměstnání v rámci organizace Schmelz především na stavbě říšské dálnice Vratislav-Gliwice.²³ Do konce roku 1941 dosáhl počet Židů nasazených Schmelzem přibližně ve stovce pracovních táborů, kde na ně dohlížela policie a stráž SS, přes 8000 mužů. Pracovní tábory pro dělníky zaměstnané na stavbě říšské dálnice byly pod správou Nejvyššího stavebního úřadu pro říšské dálnice ve Vratislavi, který zaměstnával strážní oddíly a poskytoval vězně stavebním firmám.²⁴ Kromě úseku Vratislav – Gliwice byli Židé nasazeni také na stavbě dálnice Vratislav – Vídeň, ovšem pouze v jejím severním úseku na území Dolního Slezska a Říšské župy Sudety. Tábory pro Židy při říšské dálnici se nacházely v obcích Rozstání (Rostitz) a Viska u Jevíčka (Dörfles) v okrese Svitavy.²⁵

Tábor nucených prací pro Židy v Karviné

V důsledku zhoršující se situace na válečných frontách a stále stoupajícího nedostatku pracovních sil a stavebního materiálu nařídil generální inspektor pro výstavbu říšských silnic Fritz Todt (1891–1942) 17. ledna 1942 téměř úplné zastavení výstavby dálnic. Pracovní tábory pro Židy vybudované při dálnicích v západní části Horního Slezska a v Sudetské župě zajistily už jen zbytkové práce, které byly dokončeny k 30. dubnu 1942. Zastavením výstavby dálnic však nucené nasazo-

Teplárna v Karviné, dříve elektrárna, postavená židovskými, sovětskými a italskými zajatci, je dodnes v provozu Foto: Ondřej Bouška, Institut Terezínské iniciativy

vání pracovníků prostřednictvím Nejvyššího stavebního úřadu pro říšské dálnice nekončilo, i když tento již stavby neprovozoval. Úřad hledal nové uplatnění, které našel v roce 1942 v nuceném nasazování Židů. Mnoho pracovních táborů při dálnicích zůstalo po zastavení stavebních prací zachováno a bylo přeměněno na tábory nucených prací, které připravovaly internované osoby na nasazení ve zbrojním průmyslu.²⁶ Kancelář Nejvyššího stavebního úřadu pro říšské dálnice ve Vratislavi spolu s organizací Schmelz se staly zprostředkovatelem práce jejich bývalých židovských dělníků.

Dne 9. dubna 1943 dorazil transport s 217 Židy z ghetta v Będzinu do Karviné. Muži byli ve špatném zdravotním stavu, jen 198 z nich bylo podle

stavební správy báňského ředitelství v Karviné práce schopných. Byli přiděleni na stavbu elektrárny společnosti Berghütte Karwin-Trzynietz u šachty Barbora, na které se podílely jak říšskoněmecké stavební firmy Phillip Holzmann, Wiemer & Trachte nebo Siemens, tak Trampler a Jelínek z Protektorátu Čechy a Morava. Židovští muži z ghetta v Sosnovci byli první skupinou pracovníků, která byla ubytována v nově zřízeném táboře nucených prací pro Židy (ZALÍJ) v ulici Rudolfa Junga (dnes ulice Slezská, Karviná-Doly), jenž se nacházel vedle dolu Barbora. Dne 22. června 1943 dorazil do Karviné další transport se 165 židovskými muži. I z nich mohlo být nasazeno na stavební práce u dolu Barbora pouze 150.²⁷ Jiná skupina polských Židů, mezi nimiž bylo 52 mužů

22 ADAM, Alfons: *Otroci Třetí říše*, s. 139–148.

23 GRUNER, Wolf: *Jewish Forced Labor Under the Nazis*, s. 217.

24 RUDORFF, Andrea: *Arbeit und Vernichtung reconsidered*, s. 19.

25 VYMĚTALÍK, Jiří: Německá průběžná dálnice Vratislav – Vídeň a její pracovní zázemí. In: *Sborník Archivu bezpečnostních složek*, č. 12. ABS, Praha 2014, s. 153–216.

26 GRUNER, Wolf: *Juden bauen die „Straßen des Führers“*, s. 803.

27 *Archiv OKD*, f. Báňská a hutní společnost, k. 689, Schreiben der Bauverwaltung der Berghütte Karwin-Trzynietz an die Betreuungsstelle Auschwitz des Baubevollmächtigten des Reichsministeriums Speer im Bezirk der Rüstungsinspektion VIII, Herrn Dipl.-Ing. Beidl in Myslowitz über den Arbeitseinsatz bei Sonderbetreuten Bauvorhaben, 26. 6. 1943 a tamtéž, k. 690, Schreiben der Bergdirek-

ze ZALfJ Sarkau (Zakrzów) u Vratislavi, byla přidělena na práce v nedaleké koksovňě a prádelně uhlí.²⁸

V létě 1943 se kapacita lágru naplnila, na 500 internovaných Židů přitom dohlíželo 30 strážných SS pod velením vedoucího tábora SS-Unterscharführera Paula Jüttnera. Zřejmě kvůli špatnému pracovnímu výkonu židovských dělníků a četným pokusům o útěk byli strážní z řad SS posíleni civilními pracovníky firmy Trampler z protektorátu.²⁹ Tábor skládající se z osmi dřevěných baráků včetně marodky a kuchyně byl obehnaný ostnatým drátem.³⁰ V pracovním komandu bylo zaměstnáno také osm židovských žen, které do tábora přijely prvním transportem. Pracovaly jako šičky, pradelny a kuchyňské pomocnice, jedna zdravotnice a jedna stenotypistka měly společně s Judenältesterem³¹ Salkem Melerem na starosti správu tábora.³²

ZALfJ v Karviné byl největším táborem nucených prací pro Židy v regionu. V srpnu 1943 v něm bylo internováno celkem 504 Židů přidělených na práce v podnicích společnosti Berghütte Karwin-Trzynietz. Dalšími 312 židovských mužů ze ZALfJ v Trzinci pracovalo v koksovňě a na stavbě vysoké pece č. V tamější elektrárny.³³ V bezprostřední blízkosti ZALfJ v Karviné, v ulici Rudolfa Junga se nacházel i pracovní tábor pro sovětské válečné zajatce, kteří byli rovněž na-

Sovětský a židovský tábor (A, B). Bývalá elektrárna a dnešní teplárna v Karviné (C). Letecký snímek z roku 1947.
Foto: <http://kontaminace-cenia.cz>

sazení na stavbě elektrárny Barbora, jakož i na práce v uhelných dolech.

Ačkoli měla společnost Berghütte Karwin-Trzynietz dlouholeté zkušenosti s pracovním nasazováním válečných zajatců, představovaly pro ni nové tábory pro Židy z východu dosud neznámou zkušenost. Po dohodě s Říšským ministerstvem pro zbrojení a válečnou výrobu se

vedení společnosti proto rozhodlo převést *hospodářskou správu tábora na společnost pověřenou jeho obhospodařováním*, načež došlo k inventarizaci vybavení tábora.³⁴ Důvody, jež vedly společnost Berghütte Karwin-Trzynietz k tomu, že pověřila najatou firmu správou tábora, nejsou známy.

Dne 6. května 1943 byla mezi společnostmi Georg Matthies, speciali-

tion Karwin der Berghütte Karwin-Trzynietz an den Landrat von Teschen, Ernährungsamt, über die Ankunft von 200 Juden, 9. 4. 1943. Údaje International Tracing Service v Bad Arolsen, že ZALfJ Karwin byl zřízen již v červnu 1940, není možné ověřit ani v interview VHA Shoa Foundation, ani v podkladech huti Karwin-Trzynietz. WEINMANN, Martin (ed.): *Das nationalsozialistische Lagersystem (CCP)*. Zweitausendeins, Frankfurt am Main 1990, s. 412.

28 Paul V. Galvin Library, Illinois Institute of Technology, f. David Boder Collection, Interview s Wolfem Nehrlichem (nar. 1928) z 26. 8. 1946 - viz <http://voices.iit.edu/audio.php?doc=nehrichW> (citováno k 30. 5. 2017).

29 Archiv OKD, Báňská a hutní společnost, k. 689, Aktenvermerk der Bergdirektion Karwin der Berghütte Karwin-Trzynietz über den jüdischen Arbeitseinsatz, 15. 7. 1943.

30 VHA, Interview č. 50919 s Murrayem Redlitzem (nar. 1927) z 4. 6. 2000.

31 Vedoucí vnitřní židovské samosprávy tábora.

32 Archiv OKD, f. Báňská a hutní společnost, k. 690, Liste der Langarbeiter für den Antrag zur Zusatzverpflegung für jüdische Zwangsarbeiter, 24. 6. 1943.

33 Tamtéž, Schreiben der Berghütte Karwin-Trzynietz an das Gauarbeitsamt Kattowitz über den Abzug der jüdischen Zwangsarbeiter, 27. 8. 1943. Další Židé pracovali v huti Bismark, Hubertus a Laura ve zbrojní výrobě.

34 Tamtéž, Aktennotiz der Bauabteilung der Bergdirektion Karwin der Berghütte Karwin-Trzynietz über die Beauftragung einer Bewirtschafts-firma, 13. 4. 1943.

zující se na stavební inženýrství se sídlem v Hohenzollernstraße 61 ve Vratislavi, a firmou Berghütte Karwin-Trzynietz podepsána netradiční smlouva, ve které se vratislavský podnik zavázal zajistit „obhospodařování, správu a provoz“ tábora nucených prací pro Židy v Karviné. V dalších spisech je firma Matthies označována také za „provizovatele lágru“.³⁵ Za správu jí bylo podle vytíženosti vypláceno denně 35 až 80 feniků za každého vězně.³⁶ Provozovala tábor na vlastní náklady, platila elektřinu (tu si vyúčtovala společnost Berghütte Karwin-Trzynietz, která v táboře instalovala vlastní elektroměry), dále vodu, ale i ostrahu, takže byla zaměstnavatelem například i velitele tábora Paula Jüttnera.³⁷

Hlavní smlouva o pronájmu židovských pracovníků byla uzavřena mezi Nejvyšším stavebním úřadem pro říšské dálnice ve Vratislavi a společností Berghütte Karwin-Trzynietz. Náklady za židovské dělníky nesla organizace Schmelt, jež nadále odpovídala za nucené nasazení Židů v branném obvodu VIII a po téměř třech letech intenzivní spolupráce při zaměstnávání Židů byla s uvedeným úřadem i více propojena. Její styčný důstojník, vládní úředník Tschechne tak sídlil přímo v budově úřadu, v Hohenzollerstraße 52–54 ve Vratislavi.³⁸ K výstavbě pracovního tábora v Karviné musel dát souhlas odpovědný zástupce říšského ministerstva

zbrojení a válečné výroby v branném obvodu VIIIa, vrchní vládní ředitel pro stavebnictví A. Müller. Ten zastával současně post ředitele Nejvyššího stavebního úřadu ve Vratislavi.

Ústředním bodem smlouvy byly náklady. Funkce nejvyššího stavebního úřadu byla vymezena na zprostředkovávání dělníků cizího původu společnosti Berghütte Karwin-Trzynietz. Nasazení dělníci byli podřízeni organizaci Schmelt. Ta inkasovala jejich odměnu, která činila 4,5 říšské marky (RM) za den v případě dělníků bez vyučení a 7 RM v případě dělníků s vyučením. Nejvyšší stavební úřad si za své služby navíc účtoval 0,5 RM za dělníky bez vyučení a 1 RM za dělníky s vyučením, jakož i zprostředkovatelský poplatek ve výši 30 feniků za osobu na den. Částky byly dělníkům odečteny ze mzdy. Dále si úřad účtoval paušální poplatek za stravování ve výši 0,90 RM za osobu na den, který byl následně převeden provozovateli tábora, firmě Georg Matthies. Dělníkům nebyla vyplácena mzda, dostávali pouze kapesné. Dozor nad židovskými dělníky převzala organizace Schmelt, za jejich ubytování pak odpovídala opět společnost Berghütte Karwin-Trzynietz.³⁹

Této společnosti záleželo v první řadě na zachování, resp. zvýšení výkonu nuceně nasazených židovských dělníků. Největším problémem však bylo jejich stravování. K snídani dostávali 200 gramů chleba a trochu

kávy. Až večer po návratu z lágru se rozdávala velmi řídká polévka. *Zaplnil jsem si žaludek a sotva deset minut na to jsme měli opět hlad, protože jsme snědli vlastně jen teplou vodu.*⁴⁰

Na špatný výživový stav Židů nasazených na stavbách společnosti si Berghütte Karwin-Trzynietz stěžovala od začátku. *Specifický výkon těchto pracovních sil důsledkem nedostatečné stravy slábne, a existují proto vážné obavy, zda bude možné dodržet předepsané termíny*, napsala společnost Živnostenskému úřadu v Bílsku-Bělé a žádala přidělení dodatečných potravinových lístků na vyšší dávky potravin pro těžce pracující a velmi těžce pracující dělníky a dělníky trvale pracující za těžkých podmínek.⁴¹ Opakované stížnosti společnosti Berghütte Karwin-Trzynietz naznačují, že výživový stav židovských mužů i jejich pracovní výkon nebyly nikdy zcela uspokojivé. K tomu se přidaly problémy uvnitř strážních oddílů, které se staly terčem kritiky ze strany vedení společnosti. V pátek 30. dubna 1943 večer odcestoval velitel pracovního tábora Jüttner z Karviné, aniž by zajistil zásobování vězňů, a vrátil se až za tři dny.⁴² Tato událost vedla v červenci 1943 k jeho odvolání. Na jeho post byl dosazen Josef Pusch.⁴³

Již krátce po příjezdu prvního transportu do pracovního tábora v Karviné požádala Berghütte Karwin-Trzynietz karvínského starostu *o laskavé sdělení, kde se má v případě*

35 Tamtéž, Bewirtschaftungsvertrag der RAB Oberste Bauleitung Breslau für Zwangsarbeitslager mit Leistungsbeschreibung a Leistungsverzeichnis zwischen dem Tiefbauunternehmen Georg Matthies und der Berg- und Hüttenwerksgesellschaft Karwin-Trzynietz, 6. 5. 1943.

36 Tamtéž, Anlage B des Bewirtschaftungsvertrages, 6. 5. 1943.

37 Tamtéž, Arbeitsnotiz der Bergdirektion Karwin der Berghütte Karwin-Trzynietz über den Einbau eines Stromzählers im jüdischen Arbeitslager Karwin, 27. 5. 1943.

38 WEISS, Hermann F.: *Die Oberste Bauleitung Reichsautobahnen in Breslau und der Holocaust* – viz <https://www.yumpu.com/de/document/view/9725468/die-oberste-bauleitung-reichsautobahnen-in-breslau-und-der-> (citováno k 30. 5. 2017). Srov. také *Archiv OKD*, f. Báňská a hutní společnost, k. 690, Bewirtschaftungsvertrag der RAB Oberste Bauleitung Breslau für Zwangsarbeitslager mit Leistungsbeschreibung und Leistungsverzeichnis zwischen dem Tiefbauunternehmen Georg Matthies und der Berg- und Hüttenwerksgesellschaft Karwin-Trzynietz AG, 6. 5. 1943.

39 *Archiv OKD*, f. Báňská a hutní společnost, k. 690, Vertrag zwischen der OBR Breslau und der Berghütte Karwin-Trzynietz, 6. 6. 1943.

40 VHA, Interview č. 23432 s Emanueleem Wajnblumem (nar. 1926) z 20. 11. 1996.

41 *Archiv OKD*, f. Báňská a hutní společnost, k. 690, Schreiben der Bergdirektion Karwin der Berghütte Karwin-Trzynietz an das Gewerbeaufsichtsamt Bielitz O/S, 14. 5. 1943.

42 Tamtéž, Schreiben der Bergdirektion Karwin der Berghütte Karwin-Trzynietz an die SS-Organisation Schmelt in Sosnowitz, 14. 5. 1943.

smrti internovaných konat pohřeb.⁴⁴ V pracovním táboře v Karviné docházelo k vraždám Židů. Judenältester Salek Meler byl prý sadista, který často týral své spoluvězně.⁴⁵ Jeden vězeň byl po neúspěšném pokusu o útěk probodnut bajonetem. Dalšího zamkli nejprve do uhelného sklepa, následující volnou neděli přinutili jeho spoluvězně, aby ho zmlátili, a nakonec jej veřejně zastřelili. Také pokus o útěk vězně Rechnitz z Będziny v červnu 1943 skončil neúspěchem. Za trest ho dozorcí pověsili hlavou dolů a brutálně zbili, než ho velitel tábora zastřelil.⁴⁶ Vztah mezi vedením společnosti Berghütte Karwin-Trzynietz a židovskými dělníky byl založen na principu cukru a biče. Manažeři společnosti moc dobře věděli o existenci 60 km vzdáleného koncentračního tábora Osvětim. Ocelárna v Třinci, která náležela rovněž této společnosti, spolupracovala nejpozději od února roku 1943 s továrnou závodů Krupp v Osvětimi.⁴⁷ Berghütte Karwin-Trzynietz prováděla pravidelné selekce pracovníků za účelem zvýšení pracovního výkonu nucených nasazených v pracovním táboře v Karviné, ačkoli si musela být vědoma důsledků pro vyřazené muže. Dne 9. srpna 1943 požádalo ředitelství dolů v Karviné společnosti Berghütte Karwin-Trzynietz, která se od příchodu židovských dělníků

snaží [...] přizpůsobit pracovní výkon těchto dělníků výkonu árijských mužů, odpovědného zástupce Speerova ministerstva v Katovicích o výměnu 42 židovských vězňů kvůli přetrvávající nemoci, tělesnému postižení nebo celkovému oslabení těchto osob.⁴⁸

K výměně však již nedošlo. Dne 18. srpna 1943 byl tábor, v němž k tomuto datu žilo 504 vězňů, zrušen.⁴⁹ Mužští vězni byli převedeni do jiných táborů nucených prací jako Markstädt-Fünfteichen (Miłoszyce), Klettendorf (Klecina), Gross-Masselwitz (Mašlice) nebo Gleiwitz (Gliwice), ženy pak do tábora Markstädt-Fünfteichen. Důvody zrušení táborů nucených prací pro Židy, které zásobovaly společnost Berghütte Karwin-Trzynietz pracovníky, nejsou známy. V září 1943 bylo židovské pracovní komando nahrazeno 400 válečnými zajatci ze Sovětského svazu. Pracovní tábor v ulici Rudolfa Junga byl přestavěn a převeden pod správu Wehrmachtu.⁵⁰

Epilog

O komplexním systému nacistických táborů v polské a moravské části Slezska je dosud známo jen málo. O to překvapující je, že za první informace o historii tábora nucených prací pro Židy v Karviné (ZALfJ Karwin) v českém jazyce vděčíme studentské-

mu projektu dějepisného semináře Jazykového gymnázia Pavla Tigrida v Ostravě-Porubě pod vedením učitele dějepisu Marcela Mahdala. V rámci uvedeného projektu přeložili studenti rozhovory s pamětníky z databáze USC Shoah Foundation.⁵¹

Na překladech rozhovorů s židovskými pamětníky se podíleli studenti dějepisného semináře Jazykového gymnázia Pavla Tigrida ve školním roce 2013/2014

Foto: Jazykové gymnázium P. Tigrida

Zvláštní dík autora patří Hannah Berliner Fischthal za možnost nahlédnout do jejího textu, který se připravuje ke zveřejnění: FISCHTHAL, Hannah Berliner: Karwin (aka Karviná) (ZALfJ). In: MEGARGE, Geoffrey (ed.): *The United States Holocaust Memorial Museum Encyclopedia of Camps and Ghettos 1933-1945*, vol. 5. Indiana University Press – United States Holocaust Memorial Museum, Bloomington. pd

- 43 Tamtéž, Bescheinigung der Bergdirektion Karwin der Berghütte Karwin-Trzynietz über die Stärke der Wachmannschaften zur Zuteilung eines Radioempfängers, 27. 7. 1943.
- 44 Město Karviná se rozhodlo pochovat zesnulé Židy a válečné zajatce nedaleko obecního hřbitova. Srov. tamtéž, Anfrage der Bergdirektion Karwin der Berghütte Karwin-Trzynietz bei Bürgermeister von Karwin über die Bestattung von Juden, 13. 4. 1943 a tamtéž, Schreiben des Bergdirektion Karwin der Berghütte Karwin-Trzynietz an den Wachhabenden des Zwangsarbeiterlagers, 23. 4. 1943.
- 45 Zda se jedná o stejného Salka Melera, který působil jako Judenältester v ZALfJ Brande (Prády), není jasné. Srov. WEISS, Hermann F.: From Reichsautobahnlager to Schmelt Camp. Brande, a Forgotten Holocaust Site in Western Upper Silesia 1940-1943. *Yad Vashem Studies*, 39.2 (2011), s. 92.
- 46 WAJNBUM, Emanuel: *My Destiny. The Autobiography of Emanuel Wajnblum*. Emanuel Wajnblum, Melbourne 1998, s. 108.
- 47 SIKORA, Miroslav: *Die Waffenschmiede des „Dritten Reiches“*, s. 399.
- 48 Archiv OKD, f. Báňská a hutní společnost, k. 690, Schreiben der Bergdirektion Karwin der Berghütte Karwin-Trzynietz an den Baubevollmächtigten des Reichsministeriums Speer im Bezirk der Rüstungsinspektion VIIIb, 9. 8. 1943.
- 49 Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Cieszyńcu, f. Berghütte (Górnico-Hutnicze Towarzystwo Kopalni i Hut w Cieszyńcu, zn. 14/79), sign. 415, Schreiben der Berghütte Karwin-Trzynietz an das Reichsministerium für Bewaffnung und Munition, 27. 8. 1943.
- 50 Archiv OKD, f. Báňská a hutní společnost, k. 689, Aktenvermerk über die Baubesprechung am 21. 9. 1943, 22. 9. 1943.
- 51 MAHDAL, Marcel: *Objevení Karvinského tábora nucených prací pro Židy* – viz <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/objeveni-karvinskeho-tabora-nucenych-praci-pro-zidy/> (citováno k 30. 5. 2017).